

Két Hazám

Simai Mihály Találkozások c. költeményéről
József Attila Hazám-jával összevetve magyartanároknak

GYŐRI-NAGY SÁNDOR

gynagys@t-online.hu

MÖF Európai Kommunikációs Intézet

Kulcsszavak: anyanyelv – anyatáj, környezeti empátia, szépségköltészet, tömörítő nyelvi alkat, verselemzés – nyelvelemzés

Négyéves kislányunkat megkérdezte egyszer egy felnőtt, aki e kérdésével az egészsleges gyermeki világban való járatlanságát is elárulta: „Aput vagy anyut szereted-e jobban?” A gyerek arca elsötétült, majd némi gondolkodás után kivágta: „Apukámat meg anyukámat!” Egészlegességre törekvő felnőttként így voltam én is azokkal, akik el akarták döntetni velem, hogy Adyt vagy József Attilát kell-e jobban szeretnem.

Gimnazista koromban sokat szavaltam mindkét költő verseiből. Kezdő tanárként is többször mondtam el iskolai ünnepségeken József Attila *Hazám* című gyönyörű költeményét. Nem a proletárt, hanem a nemzetet éreztem benne dominánsnak. Hisz a társadalmi igazságosság nem osztályügy, hanem alapkérdése minden egészséges, fenntartható pályán haladó nemzetnek.

Most mégis e számomra máig kedves költemény mellé fogok – korántsem a trónfosztás igényével – egy másikat állítani. Nem Ady valamelyik versét, és nem is annak eldöntésére, hogy ki a legnagyobb magyar költő. S még csak nem is annak megítélésére, hogy melyik a jobb vers. A költő mellesleg József Attila-díjas, és Simai Mihálynak hívják.

2012-ben adta ki válogatott verseit a Hungarovox Kiadó „Valaki mindent elszeret” címmel. A kötet utószavában Békési Imre azt írja: „Nem lehet vitás, hogy a *Valaki mindent elszeret* című költeménye a magyar kortárs költészet ünnepi darabja.”

Egyetértően csak annyit fűzök ehhez, hogy a címadó vers mellett még jó néhány költemény kiérdemli ezt a minősítést. Ezek közt van a *Szent Háromság* című is, amelyben Simai Mihály három költőeszménye előtt tiszteleg. A számára szent három név: Juhász Gyula, Ady Endre és József Attila. Érdemes idéznünk itt az utóbbira vonatkozó részt, amely nemcsak József Attilát idézi meg, egyben Simai költői hitvallását is tartalmazza:

Mit kezd a torz világ egy tiszta szívvel...?

Pokolra küldi, hogy legyen dudása,

– s végül a Semmiágra, mely a Lét

mennyországa és pokla között ível

át

a Mindentudásba

*Most már az Egy vagy, fölénk hajolva.
Teljes, örök, egyetlen Én.
Nézel a lenn forgó korongra,
sok árva, vak, anyagba-zárt bolondra...
... s teszed, ami a költő dolga:
Istennel együtt dolgozol
a kegyelem egyenletén.*

Ez a torokszorongatóan szép költemény még nem az, amelyet József Attila *Hazám*-ja mellé szeretnék állítani e tanulmányban. Simai Mihály *Találkozások* című ódájáról van szó, a 2012. évi kötetből¹. Ennek is lehetne *Hazám* a címe, ám egy József Attilára utaló címadástól a költőt bizonyítanival az óriás előd iránti tisztelete s közismert szerénysége tartotta vissza. Mi sem bizonyítja ezt jobban a fenti idézet mellett, mint az a tény, hogy *Hazám* címmel 21 megjelent kötetének egyikében se található vers. Tartalmában és mondandójában azonban ez a költemény Simai költői életművében ugyanaz a vallomásmű a hazáról és a hazához, mint József Attiláéban a *Hazám*.

Tehát itt lényegében a magyar költészet egy másik *Hazám*-versét fogom tárgyalni. Még egyszer hangsúlyozom: nem a két költőnagyság összevetésének igényével. Ám azzal a hittel, hogy tanulságos lehet egy korunkbeli hazaszeretet-vallomást József Attila *Hazám*-jával párhuzamba állítani². Különösen egy olyat, amelynek helye van ugyanott, ahol a *Hazám*-ról még tanulnak a magyar fiatalok: egy igényes középiskolai irodalomtanítás törzsanyagában.³ Nemcsak a két költői teljesítmény és a nemzeti mondanivaló egyenértékűsége okán, helye van a kifejezésbeli, nyelvi-fogalmi különbségek okán is. Nyelvi okokból többszörösen, amint erről majd bővebben szólok.

A testi egészség teljességéhez se csak almát kell enni, körtét és sok más gyümölcsöt is. A szellemi egészség teljességéhez tartozó nyelvi-fogalmi egészlegesség is föltételezi az összes elengedhetetlen nyelvi-fogalmi nyomelem meglétét. Feltételezi az érett hazafogalom, amely nélkül utódaink nem lesznek felnőtt polgárok, csak a „globális szelek” futóbolondjai.

Megfordítva a fentebb mondottakat: az igényes állampolgár az otthonos hazától nemcsak társadalmi igazságosságot vár, hanem minden mást is, amit szépnek és jónak tartunk a tájban, emberi kapcsolatokban, minőségekben, emlékezeti tartalmakban és ezek egyensúlyában. Míg József Attila *Hazám*-jában az előbbi hangsúlyos, addig Simaiéban az utóbbiak.

E tanulmányomban ezekre fogok – nyilván nem a teljesség igényével – kitérni. Leginkább magyartanáraink és magyartanár-képzésünk figyelmébe ajánlva gondolataimat Simai Mihály *Találkozások* című költeményéről. Elemzésem homlokterében elsősorban ez a *Hazám*-költemény áll majd. Annak tudatában, hogy az irodalomtudomány a másikkal –

¹ A költemény 1974-ben jelent meg a *Kenyérszegő* című kötetben, a terjedelme még kétszerese a 2012. évinek.

² Nem én vagyok az első, akinek erről a versről József Attila *Hazám*-ja jutott az eszébe. Tüskés Tibor a *Kenyérszegő-kritikájában* veti föl elsőnek a két vers közötti szellemi kapcsolatot (vö. Tüskés 1980: 408).

³ Nem véletlen, hogy Simainak a magyar nyelv- és irodalom-érettségi anyagába való felvételét épp egy Péchy Blanka-díjas gimnáziumi magyartanár, a ma már nyugdíjas Györffy Imréné szorgalmazta, akinek országos elismertségű kiskunmajsai beszédművelő köre az évek során tíz Kazinczy-jutalomban részesült.

és József Attila költészetének általában – az elmúlt évtizedek során méltó elemző figyelmet szentelt, s ennek eredményei irodalomtanáraink körében kellően ismertek.⁴

*

A költői teljesítmény szellemi részét természetesen ugyanúgy hozzárendelt anyagi-formai külső fedí és fedezi, mint ezt világunk egyéb teremtett dolgaiban látjuk. Eközben az is közkeletű, hogy belső és külső, szellem és anyag kapcsolata csak lényegi veszteségekkel választható külön, vagy ábrázolható egyirányúnak.

Amikor hát alább az anyagi-formai jegyeiről szólok, abban a meggyőződésben teszem, hogy ezek avatják költői teljesítménnyé azon verseket, amelyek ilyenként maradnak meg bennünk. E jegyek körébe szűkebben a közismert költői eszközöket, a verselést, a rímet, tágasabban a nyelvnek, mint a költemény nyersanyagának a kezelését soroljuk.

Irodalmár berkekben József Attiláról köztudott, hogy baráti társaságában milyen virtuóz nyelvi játékok dívtak. Rímei finoman kicsiszoltak és olyan természetesen hatnak a verseiben, mintha nem is verset olvasnánk/hallanánk, hanem olyan különleges, hajlékony élőbeszédet, amelyben a rím csak egyike a szövegszervező grammatikai szabályoknak. Erre aligha lehet szebb, zeneibb példát hozni, mint a *Hazám* bármelyik strófáját. Vegyük a legelső:

*Az éjjel hazafelé mentem,
éreztem, bársony nesz inog,
a szellőzködő lány melegben
tapsikoltak a jázminok,*

A hajlékony élőbeszéd és a költői nyelvezet közt nem szokás ugyan párhuzamot vonni⁵, de úgy vélem, érdemes a pontosabb értelmezés kedvéért a nyelvészet és az irodalomelmélet közt egy rövid határterületi kirándulást tennünk. Erősen hajlok arra, hogy a költői nyelvet rokonítsam azzal a népi élőbeszéddel, amelyet költőisége szemszögéből az élőnyelvi kutatások se vizsgáltak. A költői nyelvet se vizsgálta az irodalomelmélet annak a különleges pontosságnak szemszögéből, amely ezt a népi élőbeszédet és egyben anyanyelvi tudásszintet jellemzi.

Mert miről van szó végső soron mindkét esetben? Olyan anyanyelvi tudásszintről, amely tán sosem volt minden anyanyelvhasználó sajátja, ma pedig már csak nagyon keveseké. Olyan anyanyelvi készség ez, amely az átlagot messze meghaladó szintű jelenség-érzékelésre és különleges jelenségmegnevezési képességre alapszik. Ez, ha nem örökölt alkalmas kifejezési eszközöket, képes az anyanyelv lehetőségtartományaiban ilyeneket ad hoc létrehozni.

Nyelvi kutatásaim során elsősorban a székelységben: Biharban, Nógrádban, Zalában és az Őrségben találkoztam ennek a hajlékony népi élőbeszédnek a nyomaival. Gyanítom,

⁴ E hitemben a dunaújvárosi József Attila Könyvtár majd 300 címszavas műelemzés-adatbázisa megingatott, ui. a József Attila: *Hazám* keresési tárgyszavakra egyetlen találatot se jelzett. Dr. Knapp Éva (ELTE Egyetemi Könyvtár) jóvoltából íme néhány adat: Pálmai K. 1948. József Attila *Hazám*. *Köznevelés*. 441–443.; Makkai G. 1959. *Édes hazám, fogadj szívedbe... Verselemzések*. Budapest. 379–389.; Nagy J. 1969. *Az irodalomóra*. Budapest. 61–68.; Zsilka T. 1972. Szemiotikai műelemzés. *Irodalmi Szemle*, 6. 524–530.; Zsilka T. 1974. *Stilisztika és statisztika*. Budapest. 50–75.

⁵ Üdítő kivételként Lásd: Karácsony 1985: 247: „A népnyelv prózája olyan szigorúan kötött, hogy ... minden egyes kijelentése egyúttal példamondatául szolgálhatna valamelyik tagolt magyar verssornak.”

hogy nem véletlenül volt épp ez a népi élőbeszéd a termőtalaja azoknak a népdalszövegeknek, amelyeknek költői pontosságára ma is lépten-nyomon rácsodálkozunk.

Ennek szemléltetésére József Attila fenti négy sorából mindjárt hármat is kiemelhetünk. Nem véletlen kezdődik e három sor azzal, hogy *éreztem*. A költő szinte élőben közvetíti, mint lép működésbe ez a különleges jelenségérzékelés a maga kifinomultságával, hogyan képez le miniatűr részleteiben olyan természetközeli jelenségeket, amelyeket az átlagos környezetérző ember csak mint kellemes összhatást fog fel, s ezért legfőljebb csak ezen a szinten képes megnevezni kész nyelvi eszközökkel.

Bárony nesz, nevezi meg a miniatűr jelenséget ez a hajlékony jelenségmegnevezési képesség, szinte követhetetlen belátásszerűséggel, leheletfinom jelentéstulajdonítással. Igét is rendel hozzá, hisz ez a *nesz* valamiképp kel is, valami történebből fakad. A költő itt is a népdaltermő népi élőbeszéd stílusában lel ígét ezen aligtörténésnek a megnevezésére: *inog*. Ám ez még nem is történés! Csak majdnem. De ebből már valósan is kelhet *bárony nesz*.

A következő ilyen megnevezés a *szellőzködő lány meleg*. Gyanítom, hogy azon anyanyelv-tulajdonos társaink közül, akik a *szellőzni* és a *szellőztetni* igéket használják, ma már csak kevesen tudnák pontosan körülírni a *szellőzködni* jelentést. Magam is csak azért ismerem, mert 1950-60-as évekbeli kiskunsági tanyai gyerekkorom idejéből emlékszem *szellőzködő nőkre*. Még nem értettem, mi van a forróságban *pipahujázó* (Bálint 1957:309) arató férfiak kacsintása mögött, amint az árnyékban szoknyájukat finoman felcsavarintó, ide-oda libbentő, meg-megemelő lányok felé intettek egymásnak. *Szellőzködnék!* – mondták. S ahogy odanéztem, mintha virágokat láttam volna hajladozni.

De a nyári nappalok rekkenő hősége után a leszálló alkonyati hűvösben a liba, a kacsa is *szellőzködik*, szárnyait rezgetve, tollait borzolva, előre-hátra hajlongva, nyakával hullámzó mozgásokat végezve. Mintha hűsítő, sekély vízben lubickolna. S tényleg lubickol. Abban a hús légáramban, amely az alkonyattal érkezik. Ám hol lát ma már az anyanyelvű közember ilyet? Változik az általunk megélhető jelenségvilág, s ezáltal az anyanyelv. A szó azért avul ki, mert a megnevezett jelenség tűnik el az életünkéből. S ez az anyanyelvtanítást, a családi életszervezést és az iskolai környezeti nevelést együtt állítja különleges feladatok elé.

A harmadik ilyen példa a *tapsikoltak a jázminok*. Itt nem a *leheletfinom* jelző, hanem a *leheletfinom* ige hozzárendelése a virtuóz. *Tapsolni* hallottunk és hallunk ma is tömegeket a színházban és a közélet nagy cirkuszaiban. A *Tapsi-tapsi!* becéző biztatást a gyerekenyelvből ismerjük. A *tapsikolni* gyakorító alakú s egyben finoman visszaható tartalmú, hangulatfestő hatású ige ezt a *pici-bece* gyereknyelvi elemet tartalmazza. Az érzelmi töltetű beceszavak s a szintén érzelmesebb kicsinyítő és gyakorító képzők használata Vértess (1987:22–23) szerint a civilizáció terjedésével visszaszorulóban van anyanyelvi közösségeinkben.

E nyelvélettani jelenséghez annyit mindenképp hozzá kell fűzni, hogy okai csak ritkábban nyelveiek, mint pl. a szikárabb köznyelvi formák terjedése a színesebb tájnyelvek rovására. Az igazán mélyreható okok átfogóan környezetiiek, s a kultúrának mint empátikus környezeti viszonyának (Győri-Nagy 2001/2013: 47) a gyors rombolódásával függ össze. Nemcsak az állati élet, hanem a gyermek és a gyöngye-zsenge gyermekiség, a *kicsi szép* mint megélhető jelenség ritkult meg körülöttünk. Persze, hogy változnak a velük kapcsolatos anyanyelvi tartományok is a társadalmi kommunikációban. Ezért is fontos, hogy magyartanáraink ezeknek a rendkívüli fontosságú, mert környezeti (sz)épérzékünk

karbantartására alkalmas költői eszközöknek a tanításában kellő műveltség birtokában legyenek.

A költői eszközök áttekintését József Attila főntebbi négy sorának a rímeivel folytatjuk. Ki kell emelnünk, hogy a nyelv természetes, szelíd áramlásában föl se tűnnek a verssorok végén a rímek, amelyek az élő, szólamdallamokkal tagoló magyar beszéd ritmusában jutnak idáig. Mintha a költő nem is keresné az odaillő szót, hanem csak maguktól fellegtenének egymásra a sorvégekről a *mentem* és a *melegben*, a *nesz inog* meg a *jázminok*. Akár a meg-megfutamodó szellő, a hullámozó víz lüktetése, olyan magától értetődő természeti ritmika ez. Egy-egy energiahulláma úgy ül el, hogy a vége egy már elhalt hullámozot idéz, minden akaratos hangsúlyosság, fölerősödés nélkül. De mint minden ritmus, egyben várakozást is kelt a hallgatóban az újra kezdődő, következő hullámozra, mely majd egy másik elhalt hullámozot fog ismét felidézni.

Csak a magyar népdal tud ilyen egyszerűen egyszerű, mégis világnyi háttérű természeti kezdőképet (vö. Győri-Nagy 2008: 66), ilyen lágyágú nyelvi zsongással teremteni. Igaz, a második versszak első sora már csak személyre fókuszálja, átélő személyé változtatja ezt az elzsongító természeti világot, hogy a következő sortól annál elemibb, ellentmondóbb erővel dűbörögjön a társadalmi panasoz. A nemzeti nyomor keserű tényei mindvégig birkóznak a szonett játszi, de gondolatfegyelmű kereteivel. A nyelv és a társadalmi bajok áradása a szonettkoszorú következő fűzereiben már hullámozveréssé erősödik, hogy csak a hetedik szonettet nyitó *S mégis...*-sel szelídüljön adysan szemrehányó, megtérő hazafiúi vallomássá.

*

Simai Mihály *Hazám*-ja, a 2012. évi versválogatásban újra megjelent, immár az öttételes *Találkozások* egy másik bűvös számmal játszik, mint József Attila a hetessel. Ő is természeti kezdőképpel indít, ám nem utcányi miniatűrral, hanem a legnagyobb optikájú *Magyarország!* megszólítással. Ő is *Verecke híres útján* érkezik erre a találkozásra a hazával, akár csak Ady.

De nem akar sem itt, se Dévénynél *betörni*. Nem dinamikát hoz, nem új időket és nem új dalokat (Tűskés 1980: 462–463). Már ehhez különleges bátorság kell a dinamika huszadik századát megélt, folytonos gyorsulását magában hordozó, időközben neofitává (vö. Veres 1979: 110) nevelt nemzeti közösségünk előtt. Ez a derűs költőnagyság csak meglátatni akarja a hazát. Nem a polgáraihoz hűtlent, a tengernek földművest adót, nem azt, amelynek határait penész jelzi körben a málló falon. Azt a hazát akarja látva láttatni, amely örök. Az időtlen időben fölébe szállva, történelmétől részegen, tájaiba szerelmesen, embergyökereivel, ágaival-indaival válhatatlanul beleszervesülve. Ezért a szemlélődő, gyönyörködő kezdés a hazának egy olyan kozmikus tájlátványával, amelyet csak az űrhajózás és a távérzékelés tudott megmutatni. Meg a költői révület.

A szent hegyek magasából – ahol egy osztrák mondás szerint a legközelebb vagyunk az Istenhez – tekint alá a *kunhalom-szemű* hazára. Ebből a kozmikus-történelmi magasságból csodás, elfészkelődésre hívó függőág ez az *álomi hazatáj*, a Duna és a Tisza egymás mellé szelídülő, kék pántjára függesztve:

*Magyarország
álomi hódítás vagy
Vereckénél megállok
kunhalom szemeid tekintetében*

*megállok
rámmosolyogsz
folyóid függőágyán elnyújtózhatok*

József Attila *Hazám*-jához képest meglepő a formai különbség is: rím nincs, bár Simai Mihály is remek rímelő. Aki költészetét nem ismerné, annak elegendő bizonyíték lehet a *Szent Háromság* című verséből vett idézet tökéletes rímkészlete. Ezekhez képest itt a két *megállok* és harmadiknak az *elnyújtózhatok* akár gyenge rímnek is tűnhetne, ha nem éreznénk meg azonnal, hogy itt éppen a felgyorsult jelenből egy kozmikus-történelmi időbe való átszállás, a lélek szemlélődésre való átáll(it)ása a lényeg. A két *megállok* ismétlődő nyomatékosága, az *elnyújtózhatok* rímre emlékeztető, de csak rímszerű összetartozása ezt a szemlélődésre átállást hangsúlyosítja. Hiszen itt csodát lát, mert látomásos világba kerül a költő: *a kunhalom szemű, gyönyörű haza mosolyog rá, és hívja találkozásra fiát.*

Innentől egy idő-, látvány- és élménytömböket hömpölygető folyam révületáramába kerülünk. Ám ez nem a modern gyorsulások felszínén tovasodró lendülete, hanem az előlünk eltagadott időmélységek feltárulása az álomi szépségű teremtés-szelet részleteivel:

*pillanatig egy révület homlokzata
kartávolságnyira a népvándorlás
kérdőre von egy avar koponya
de csak a sziget
csak ez a zöld vánkos
hajam fűzfaág fűzgyökér a vízben –
sodródok
nem mozdulok
nézem a kettőzött napot
várom
hoggy megérintsen*

Mesei szépségű állóképet fest mélységes-mély anyanyelvi sugallmak finom ecsetvonásaival (*hajam fűzfaág, fűzgyökér a vízben*), emlékeztetve a sekélyesedő anyanyelvűt, hogy a víz meg a fűz minálunk nemcsak a természeti környezetben, hanem (épp ezért) a nyelvi genezisben is összetartozik (Győri-Nagy 2001/2013: 51). S bár az állóképben maga se mozdul, sodródik mégis a vánkos szigeten ebben a történelmi időtömböket és tájlátványokat sorjáztató révületáramban:

*fölringsz képzelet-hazám
te láthatónál tágasabb
ragyog az áldozati síkság
mintha lovak-halála ünnepen –
és a sziget a nagy folyókon
és a nagy tó
a füvellőkön búzaföldeken
lassan sodródik körbe-körbe
hordozza szédülő fejem*

Az *elringatás* helyett azonban *fölringatja*, föleszmélteti a révületlátvány, s ez a köznapinál magasabb rendű lát(om)ás a láthatónál tágasabb dimenzióit tárja elé a hazának.⁶ A szépséges táj és a történelem egymásba fodorzódik. A sziget a nagy folyókon, a nagy tó a füvellőkön, búzaföldeken tűnik át. Az első tétel e harmadik versszakában a negyedik sorvéggel megjelenik egy rímpillér (ünnepen). Rá gyorsuló ütemben: előbb három, majd két sor múlva, végül mintegy légszomjas kihagyással, ugyanúgy, ahogy a strófa kezdetétől számítva csak a negyedik sor végén jelent meg az első, megjelenik a befejező rím is. Ezzel a révület a csúcspontjára ér:

*csak dadogni
csak hadarni tudok
csak sírni
történelmedtől részegen*

Az *ünnepen, búzaföldeken, fejem és részegen* szavak most már rímkeretbe rendezik a szabad nyelvi folyamnak indult verset, amelynek szólamritmikája mindvégig szigorúan szépsége rendező erő a költeményben.

Ebben a lüktető szólamritmusban a rímek mindig akkor bukkannak föl a szabadverses látványörvényből, amikor a történelmi idő- és tájtömbök sodrát fontos egyéni vagy közösségi emlékküszöbök torlasztják meg. Ilyen a második tétel első versszaka is, amelyben maga a történelmi táj fogja vallatóra fiát, hiszen itt nemcsak a föld: a belőle kinőtt fa is történelem.

*vannak itt törött nyílhegyek a rögben
jeleket őriz sombokor akác
hajlítok tavaszi ágat
s egyszerre minden nyíl kiröppen
fölszegeznek az égre
most ők kezdik a vallatást
ki vagyok hová megyek
szememben és szívemben
őrzök-e sorsos nyílhegyet
mint fenn az Isten
őrzi a rég halott csillagok sugarát
megnyílok szótlantul
fölköttem ligetek erdők
nyílzápóra hallom az örök suhogást*

A rímek helye a mondandó ritmusa szerint váltakozik, akár a zaklatott szívdobogás üteme. Ezzel együtt a rímek úgy élesednek mind határozottabb, mind félreismerhetetlenebb egymásra riadássá, mennél számonkérőbb az emlékezés. Hiszen a költő is felesel: ő is uralkodni jött, mint jöttünk valahányan egykor, fiatalon.

⁶ Ezért ezt a "fölr-" igekötőt nem sorolom a Tüskés Tibor szóvá tette "fölr"-öslegések közé (vö. Tüskés 1980: 411-412).

én uralkodni jöttem
 Magyarország!
 széttört jogarom: kéztőcsontok
 emberevő gyepűd mellett
 várvesztő tanácsasztalodnál
 jussolt vérmezőiden
 megállok
 úgy intek VELÜK a jövőnek

Ám uralkodói jelvényül neki törött kéztőcsont-jogar jutott. Ezt termették az *emberevő gyepük*, az *örökölt vérmezők*, de még a rossz kiegészések is a *várvesztő tanácsasztalok* mellett. S mintha e könyörtelen történelem sodrát akarná megakasztani *kéztőcsont-jogarával*, ismét a *megállok* ígét veti ebbe a sodrásba gátnak, külön sorként az egyetlen szót (vö. Tüskés 1980: 412). A jövőnek int *VELÜK*, s nem lehet véletlen a grammatikai homály: vajon a *kéztőcsontokkal-e*, vagy az *emberevő gyepük*, a *várvesztő tanácsasztalok* és a *jussolt vérmezők* példázataival is? Mert *int*. Magyarul ez az ige nem csupán jeladás, figyelmeztetés is. Lehet-e fiatal ésszel fölfogni a sok harcot, tragédiát? Különösen annak, aki a benne lüktető vér sugallma szerint élni született, nem áldozatnak. Ez a korosztályos érzelmi alkat nemcsak igazságkereső elindulásra, hanem akár igaztalan felindulásra is késztet:

áhítat és harag ideje ez
 Magyarország haj Magyarország
 ázsiáidban megkeresni
 őket – –

mintha Juliánusz barát
 hej szélpajzsú homokvértű haza
 magad-kavarta viharokban
 hová tetted a legkülönbekezt?

folyó imádkozik a kőkeresztnél
 szélkápolna kökénykörmenet
 pipacsok robbanása
 bitók csatapiacok sírok felett

Nem is Ázsia, hanem egyenest időtlen *ázsiai* lapulnak a mindenkori nemzeti önmélesztés lélektani mélységeiben. A *szélpajzsú* és *homokvértű* haza leginkább önmagával szemben védtelen. Ám mintha nemcsak a hazával feleselne a fiatal költő, hanem a *Szózat* imádságával is. Tragikus sorsfordulóink, tömegsírjaink, pusztulásunk láttán nem sirat bennünket senki. Ne várjunk gyászkönyveket a nagyvilág népeitől, magunknak kell keresni, miként fakadhat végre élet is a megszentelt hazaföldből:

a turisták könny nélkül elrepültek
 a filmfelvevőgép megtelt veled
 itt vergődök magammal
 mit tegyek?
 megragadni a búzát? tépni a füvet?

– maroknyi emberarc
 emberszáraz magyar gyökerek

száz lekaszált sors százezer
 göröngy-arcú paraszt
 szent föld amely megunta már teremni
 a Mindig-Ugyanazt

E ponton a költemény gondolati csúcspontjára értünk. Innen már nehéz lenne első-sorban a vers anyagi-formai oldalára összpontosítanunk. Hisz nemegyszer szerénytelen kamasz álmaink, hamar-kész felelettel fölérő ifjúkori kérdéseink egy idő után mindannyiunkra visszaszállnak, és komoly, felnőtt-felelős válaszainkat követelik. Ahogy az egymást vallató szerelem is a dolgok rendje szerint életre szóló frigggyel folytatódik:

MAGYARORSZÁG
 te voltál első szerelmem
 távolaid és gyalogútjaid
 bekerítettél
 kitörtem
 gyalog biciklin lovaskocsin
 motorvonaton hagytalak el
 repülővel szálltam a lúdbőrző
 dűlők a fölborzolt mezők felett
 kitörtem
 bekerítettetek

Ennél szebben aligha lehet ábrázolni a gyerekkori, gyalogos szökőtúrákkal kezdődő, növekvő hatósugarú tájhaza-vallatást. Ez eleinte csak a jární alighogy megtanult gyerek öntudatlan kíváncsisága, aki csecsemőként az anyatej nyomán a kedves, megszüülő anyatestet tanulmányozza élesedő látásával, majd az anyatáj után a hazát akarja látni távolai mögött. Erre már *bicikli, lovaskocsi* kell. S a teljes bekerítéshez *motorvonat és repülő*. De ekkorra már történelem költözik a földről jól ismert honi *dűlőkbe*, s megélt történelemtől borzolódnak alant a *mezők*. Ez a bekerítés vége. Innen már nincs tovább. Csak haza, és visszafelé az időben. Mert a haza, ha valóban bekerítettük magunknak, tér és idő. S ezért minden nemzedéknek térben és időben újra kell hódítania.

Ezekkel az értelmező sorokkal mintha fogadkozásainkhoz híven valóban inkább már a *Találkozások* tartalmi világára összpontosítanánk. Ez persze majd nagyjából annyira fog sikerülni, mint eddig a fordítottja, hiszen a költői műremekben mindig átszűrlemlik az irodalmi elemzők számára oly kedves, megragadható formán a tartalom és viszont, hiszen a ható valóságban nem is léteznek külön.

Így nem kis önkényességgel a vers tartalmi oldalához sorolhatjuk a vers prózában is elmondható gondolati ívét, bár az úgy nem vers. És oda sorolhatjuk azokat a látvány- és időtömböket, amelyek töredezett történelmünk, kihagyásos történelmi emlékezetünk, a szétszabdalt haza történelmi tájainak elemeiként sejlenek föl a költemény látomásfolyamában. Szépséges emléktörmelékek ezek, akár a romtemplom megmaradt kőbordája, égre könyörgő boltívcsonkja. Csak ezúttal anyanyelvünk márványából kifaragva. S itt a tartalom már megint formává, anyanyelvi anyaggá válik, amelytől Simainál nem lehet elvo-

natkozthatni. Mert nála a nyelv, akár a táj, nem eszköze, hanem része a mondandónak (vö. Simai 1974: 166–169).

E különleges költői mű oszthatatlanságával megbékélve próbáljuk most meglátni mégis, hogy a már idézetteken túl mennyi táji-történelmi allegória tömörül egy-egy olyan jelzős szerkezetében, mint a *sorsos nyílhegy*, az *emberevő gyepek*, a *várvesztő tanácsasztal*, a *jussolt vérmező*. Mennyi kibeszél(het)etlen közelmúlt történelemmel, és akár egyéntörténettel terhes élményemlék az olyanokban, mint a *lúdbőrző dülők*, *fölborzolt mezők*, a *faölű vonat*. S mi minden még az olyan gyémántrög-szóösszetételeiben, mint a *szélkápolna*, a *kőkénykörmenet*, a *csatapiac*, az *emberszáraz*, az *álomhaza*.

Milyen tudománynak lehetne tárgya a kérdés: vajon mekkora *romgyakoriság* sürgelgetik ahhoz egy tájban, hogy a táj fiának ilyen megborzongató szóösszetétel jusson az eszébe, mint a *szélkápolna*?! Hányszoros gyász, mennyi temetés, mekkora közös büntudat kell ahhoz, hogy egy kultúra hordozója Istent környékező körmenetnek lássa az erdőszéli kőkénybokrok vonulását?! S mennyi kibékíthetetlen féligazság kínlódo-tehetetlen megélése a *csatapiacok* nyelvi-fogalmi világához?! És mennyi belenyugvás a számolatlan-elszámolhatatlan önhibáinkkal, hogy egy költeményben már ne is az ember imádkozzék, hanem helyette a folyó a kőkeresztnél?!

Hasonlatrejtő birtokos szerkezetei nemcsak grandiózus tájlátásról, hanem félelmetes tömöríteni tudásról is árulkodnak: nyelviről, képiről és tartalmiról egyszerre,⁷ mint amilyenell kevés költőt áldott meg a Teremtő. *Erdők nyílzápora* – döbrent meg bennünket egy átlényegítő birtokos szerkezettel, pedig formailag csak azt mondja, hogy föléljük, fölöttük szállva olyanok az erdők, mint a nyílzápor. De hát itt sem egyszerű tájlátványról van szó, hanem ennek a hazatájnak a nyílzáporos-keserves történelméről. Ezzel pedig történelmet mondó tartalmat tömörít nyelvi formává. Mindezt két szóval kifejezni, ahhoz bizony nem középiskolás fokon kell tudni az anyanyelvet, ismerni az anyatájat és annak történelmét.

Ám ez se társtalan birtokos jelzője Simai Mihálynak. Folytathatnánk a hasonló szerkezetek felsorolását ilyenekkel, mint a *pipacsok robbanása*, s kérdezhetnénk, vajon milyen hazai táj az, amelyen még a pipacsok is robbanva nyílnak? Vagy a *sebek csillaga*, a *lehetetlenek labirintusa*. E különleges tömörítésmód tettenérésére se volna csekély értelme tovább bontogatnunk, tartalmi s nyelvi összetevőikben, létrehozásuk módszertanában szemléltetnünk e szerkezeteket. Csakhogy ezek maguk is beszerkesztett részei olyan nagyobb képi és nyelvi egységeknek, amelyek az ódatételeken belül szerteágazó kép- és jelentéstömböket alkotnak. A *sebek csillaga* birtokos tömörítmény, például az alábbi grandiózus kép- és jelentéstömbnek a része, mely a költő történelemvallató időutazásait vilantja fel. Ezekben a haza és önnön történelme titkait firtatja az idők feneketlen mélységéig:

most örökké jövők-megyek
vén-vén faölű vonaton
visszafelé az időben
s hol-volt-hol-nem-volt lovamon
aki

⁷ *Bőbeszédűség helyett tömörség* – jelölte ki az 1974-ben megjelent változat alapján az akkor 40. életéhez közeledő költő kíváncsú fejlődési irányát a szigorú, zseniális bíráló (Tüskés 1980: 413), aki Bertók László szerint irodalmi kritikáiban is "*íziz-vérig tanár volt*" (vö. Tüskés 2014: 26).

*fölvág a hegyélre
átlényegül a virradatban
homlokán szügyén a sebek
csillaga mind gyogyíthatatlan*

Ezzel a kép- és jelentéstömbbel végződik a harmadik tétel. Innentől látszólag más kőből épül a vers gondolati íve, mely ilyen tömbökkel emel szépségkatedrális a hazából. Az *ENYÉM ez a pillanat* kezdetű negyedik ódatétel mintha már nem a hazáról, hanem az egyénről, korunk nagy eltévelyedéséről, az énről akarna beszélni. Ám a következő sorok énazonosításaiban rádöbbenünk, hogy az én itt nem a beteg civilizáció „szeparált lényé”, hanem már a maga válaszait tetteiben és alázatában fogalmazó, teremtésfelelős ember. Legyen bármilyen tragikus a haza történelme, az minden tragikumában is gyönyörű, s utolsó pórusainkig áthat bennünket. Tájaival, tájaiban sorsot tesz teherbíró vállainkra, melyet – milyen képesen szép ebben is a magyar – vállal, aki valóban felnőtt.

*ENYÉM ez a pillanat
élem
mint hegyek emelkedését
erdők növést tanya-
fal megrogyását városok születését*

*rakom egymásra a pillanatokat
és már is kész az áradó szilaj Tisza
hullámsírban a Boszorkánysziget
ifjúságunk mesés Atlantisza*

A költemény rímtechnikájáról mondtak szerint itt is kiélesednek a rímek, s olyan kristálytisztan rendben ragyogják át ennek a személyes tömbnek a kezdetét, hogy a haza-üzenet érvényéről akkor se feledkezünk meg, amikor a továbbiakban már-már túl személyesnek éreznénk bizonyos részleteit. Ám ezek a (túl) személyes emlékek is áradnak ebben a költeményben, részei a történelem, a hazatáj áramlásainak.

Olyannyira, hogy a táji áramlások veszélyes felgyorsulását a nyelvi folyam felgyorsulása, verselésváltás kíséri. A tempótagoló rímnek természetesen sincs most szerepe. A Körös-ár rohanó erejét nem fejezné ki hüén a jambikus-magyaros, élőbeszéd lejtésű szöveg, ezért vált az eseményritmus sodrában kavargó, daktiluszos robogásra:

*ömlik a víz csak sejteni benne a Fehér-
Körös tartóoszlopait vízüveg-
darabjait
de hol van már az az
áradástégla amelyik tizen-
négyévesen majd halálba sodort*

*rakom egymásra a perceket
mint filmbeli záporban
.....ázik
s ragyog az első szerelem*

*egy ballon a keresetemből
egy kölcsönkapott bőrkabát
rakom egymásra a ruhákat
mint levált öleléseket*

*mint egy sirály fölszáll a napban
történelmem a képzelet*

*élek és ez az áradás
se nyúlgátakkal se fólia-
rekesztékekkel se homokzsák-
hegyekkel el nem zárható*

Nem kerülhető meg itt egy rövid kitérő József Attila másik nagy verse felé sem. A Dunára az ő számára a nagy történelmi sorspéldázatok folyója, akárcsak a *Dévénynél betörő* Adynál a megfellebbezhetetlen újé. Anélkül, hogy mindezt egy pillanatra is megkérdőjelezné, ő Juhász Gyula Tiszája mellett szavaz. Még akkor is, ha Ady egyetlen Tisza-verse szerint ez csak *Gémes kút, malom alja, fokos, Sivatag, lárma, durva kezek, Vad csókok, bambák, álom-bakók...* S persze a magyar népdalok Tiszája mellett, hiszen a Tisza a magyar szerelemfolyó (Győri-Nagy 2002/2010: 78–79). A vize ugyan olykor szőke vagy zavaros, és akkor árt, a népdalban is. De a magyar kultúra jelképtanában a víz alapvetően jóság és termékenység. Hatalmasabb minden énnél. Nem is véletlenül zárja a költő ezt a tételt a magyar műveltség eme életvizének időtlenült képével, s vele szemben az én feloldódásával:

*ostromol egy
csaknem-szilárd
félelmetes és szép folyó*

szétporlanak rajta sejtjeim

Az ötödik tétel már a költői én feloldódásának képével indul, ám ez nem a megszűnés képe, hanem a folytatódásé, egy másik nemzedék születéséé, mely már a haza újabb kiterjedése. Aligha lehet ennél szebb fohász a hazához. Feltétlenségével számomra akár még szebb is József Attila megrázó sorainál a már említett *S mégis...* után. Hiszen a *Találkozások* költője nem viszi más földre embermagvait, ha netán nem áldaná, hanem verné a sors keze. Személyes életének a kiterjedéseit akkor is e hazának ajánlja fel annak kiterjedéseként, ha tudja, hogy itt emberszarakat szokott szakasztani, sorsokat kaszálni a történelem.

Álomházaja ugyan egy jobb Magyarország, de ahogy Váci (1971: 197) is belátja: *itt kell megállnom, mint a pompeji örnek, amíg elönt a város lávafénye*, Simai Mihály is így vall:

*MINTHA álmházamban
itthon vagyok
állok a szülőszoba előtt
kivárom megtudom a jövődő
nemét súlyát centimétereit*

első
sírását is kívárom
hogy újra meg-
sejtsék valamit a teremtésből
egy másik nemzedék
rivallásából önmagamból
kiterjedéseidből

Magyarország

S ha született valaha gyönyörűséges vallomás a hazához, akkor az ötödik tételt ezután záró vallomástömb ilyen. József Attilát megrettentí a lehetőség, hogy mostoha gyermek-évé válhat a hazának, mégis a hazától kér belátást egyéni-költői igaza tiszteletére:

S mégis, magyarnak számkivetve,
lelkem sikoltva megriad –
édes Hazám, fogadj szivedbe,
hadd legyek hűséges fiad!

Totyogjon, aki buksi medve,
láncon – nekem ezt nem szabad!
Költő vagyok – szólj ügyészetre,
ki ne tépje a tollamat!

Simai példás alakban sem akar erre az orcára ütni, mint Ady föl-földobott köve, mely *Messze tornyokat látogat sorba, Szédül, elbúsong s lehull a porba, Amelyből vétetett*. Simai sem önmagát félti. Csak a hazát attól, hogy ez a haza megsemmisülhet. A vers kezdetéhez hasonlóan ismét megszólított haza az ő számára minden, ami élt:

te kezemből kiüthető kard
számból ellopható gyümölcs
kiragadható játék
elvéthető út
te fölgyújtható menedék

A verset záró kádencia pedig az emberi egyén és a haza végletes összefonódásának⁸ olyan ünnepi magasságaiba, történelmi-kulturális időtlenségének olyan mélységeibe száll, ami a magyar költészet egészében is párját ritkítja:

te első miccenésemre
utolsó
kívánságomra lenéző
lemetszett szárnyakkal verdeső táltos
lehetetlenek labirintusához

⁸ Utólag már tudjuk, hogy épp ennek a *szelíd, önbeszerkesztő én*-nek a nyomaira bukkan kiváló érzékkel Tüskés Tibor, amikor nem lel határozott magyarázatot arra, miért is nem kapnak nagyobb hangsúlyt a kifejezetten énversek az 1974-es kötet egészében (Tüskés 1980: 410).

pányvázott

árva

szerelmes hazám

A „Nagy Világ” gyönyöreivel és javaival kecsegtető „Nagy Csábítások” korában Simai Mihály marad és marasztal a hazában. A globalizációs világgépezet a sikeres fellazítás után most a fellazítás világművén ügyködik. Minden ellen, ami helyhez, közösséghez, érzelmi és kulturális gyökerekhez köt. Csöndes honvédő harc az övé, a pusztítás ellen élettel, születéssel. A rombolás rútsága, rossza ellenében a szép jóságával.⁹

*

Simai minden ízével otthon van a szerelmes hazában. Ahogy láttuk, tájában, történelmében, napi sorsában, s még az oly sokak ostorozta mentalitásbeli közösségében is. És külön kiemelem: a nyelvében. Ő benne él, nem belőle. Nem úgy, mint azok, akikkel minálunk büszkélkedni illik, mert külföldön lettek nagyok. Pedig részint épp anyanyelvi közösségük kincseiből csináltak másokat gazdagító egyéni karriert, hisz tudjuk, a magyart invenciózus, felfedező hajlamú embernek tartják. S jól tudjuk azt is, hogy komoly kutatások hozták és hozzák összefüggésbe ezt az alkotóképességet azzal a különleges világletapogató és tudáskódoló rendszerrel, amely a mi anyanyelvünk sajátja¹⁰. Ez ezredévekben se mérhető idők bensőséges tájérintkezés-történetének és tájtapasztalásainak kultúrközösségi terméke (Győri-Nagy 2001/2013: 64-65).

Simai szépségköltészete javarészt nem csupán ered ebből az anyanyelvből, de építi is azt. Működési szabályait, szókincsfürtjeinek kiterjedéseit, sarjadását, továbbbindázását maga is táplálja, ahogy ezt az anyanyelv-tulajdonosok magától értetődően tették a nyelvéltes aranykorában, a mai szabályzott nyelvfogyasztói korszak előtt. Nemcsak megőriz táji történelemmel telített szép szavakat, mint a *füvellő*, de olyan *belső neologizmusokat* is alkot, amelyek még anyanyelvünknek más nyelvekéhez mért magas fokú átlagos érzékenységénél is érzékenyebb finomságok kifejezésére alkalmasak.

Ezzel a környezeti érzéketlenség világméretű fokozódásából eredő teremtésrombolás mai korszakában a környezeti empátia (Győri-Nagy 2001/2013: 58) eszközeit gazdagítja. Anélkül, hogy itt most nyelvészeti szempontból is újrendszeret kéne mindazon anyanyelvi újdonságait, amelyeket gyönyörűségei költői műve megalkotása közben anyanyelvünk különböző működési szintjein alkotott, alább az átfoghatóságot is szem előtt tartva csak egyetlen példán mutatom meg, milyen jelentőségűnek tartom költészetének nyelvi kiterjedéseit is.

A *miccenés* szó 'miniatűr' (hangtani eszközű) jelentésképzése ugyanis csupán egyik példája a *belső neologizmusok* lehetőségeit meglátó zsenijének. Mindannyiunk közös tudása, hogy a *moccanás* anyanyelvünkben 'alig *mozdulatot*', 'éppen csak *mozgást*' jelent. Simai Mihály még ennél is finomabbat tud, hisz a magas hangrendű *miccenés* a mély hangrendű *moccanás*nál is csekélyebb '*mozzanat*'.¹¹ Ezt nevezzük tömörítő jelentésképz-

⁹ Ezért adtam róla szóló egyik elemző írásomnak *A szépség bátorsága* címet (vö. Győri-Nagy 2015).

¹⁰ Staar Gyula *Megszállottak* c. könyvét idézi Kiss (1993: 5–6) arról, hogy az Amerikai Nemzeti Tudományos Tanács tanulmányt rendelt Balázs Nándor professzortól az USA-ban és idehaza egyidőben működő, kiváló magyar tudósok nagy számának okairól. Balázs professzor a legfőbb okot anyanyelvünk sajátjaiban látta.

¹¹ *Ezt Kormos Pistától vettem* – hártotta el magától szerényen még ennek a szerzőséget is, amikor 2015. január derekán erről vele beszélgettem.

zésnek, és Simai Mihály versei, különösen a főntebb megismert *Találkozások* című ódája, gazdag példatára ennek.

A hangtani szintű tömörítő jelentésképzés akár csak a *miccenés* és szócsaládja példáján megtanítható. A *moccanni* ugyanis mint szó, már eleve szerkesztmény. A *mocc-* gyökből meg az *-an-* mozzanatos igeképzőből áll, és a jól ismert *-ni* főnévi igenévképzőből, amely alaphelyzetben jel(lem)zi az igezőfajt.

A *mocc-/moc-* gyöknek sok hangi változata van anyanyelvünkben, ilyen szavakban (csak az igék körében maradvá), mint a *moccanni*, *mocorogni*, *mozogni*, *mozogni*, *matatni*, *mászni*. A *mocc-/moc-/moz-/mot-/mat-/mász-* gyökcsaládnak ez csak egy kis része a magyarban, de már ezek közt is vannak olyanok, amelyek minden nyelvrokonság és kölcsönzés nélkül is több nyelvben léteznek.

Első látásra feltűnik minden magyar anyanyelvűnek, hogy e nálunk „nagy családos” gyöknek az egyik tagja, a *mot-* van az európai nyelvekben közös *motor* (=mozgató) szóban. Ráadásul ’folyamatos cselekvés, aktivitás’ jelentésű *-or* képzője is közös kincs, még jelentésében is, hisz nálunk a *moc-or-og-ni* ’folyamatosan apró mozgásokat végezni’ jelentésű igeünk része.

Hasonlót mondhatunk a *-ni* főnévi igenévképzővel kapcsolatban is. *Jellegetesen magyar* főnévi igenévképző, más nyelvből ilyen nem ismerünk. Ugyanakkor feltűnő, hogy a szomszédos szláv kultúrterületek nyelveiben a főnévi igenévképző a *-ti*, az oroszban a *-ty*, míg a nyugatról szomszéd német nyelvterületen az *-(e)n*.

Ha anyanyelvünk beszédhangjait nemcsak ábécérendben és sok egyéb (csak nyelvészeknek fontos) szempont szerint csoportosítva tanulnánk, hanem hanggenetikai szempontból egymás mellé téve is, akkor azonnal rájövönénk, hogy Európa nyelveinek egy része az *n* és közvetlen rokonhangjai, a *t* és *ty* segítségével jelzi az igei alaphelyzetet. Az ezekhez kapcsolódó magánhangzók helye és milyensége másodlagos kérdés. Magyarán: az *n*, a *t* és a *ty* hangoknak is kell valami sajátos hangjelentésüknek lennie, hogy a nyelvek egy csoportja épp e képzéshelyi rokonhangokat találta alkalmasnak azon nyelvtani jelentés kifejezésére, hogy az illető szó ige, csak éppen a gyökében tartalmazott jelentés még nincs személyhez kötve (ragozva), azaz még infinitívusz.

Az bárki által tapasztalat útján ellenőrizhető tény, hogy ezek a hangok a képzési helyükön (a nyelv és az íny, ill. elülső szájpaddás viszonylag nagy érintkezési felületén) tapadásérzetet keltenek. A tapadás pedig magától értetődően asszociálja a maradás, a mozdulatlanság, az alaphelyzet jelentését bármilyen anyanyelvű emberben.

S hogy miért van Európa egy másik nagy nyelvi csoportjában (latin és neolatin nyelvek) épp *r* elem a főnévi igenévi alakban? A korábban elmondottak alapján egyetemi végzettség nélkül bárki megmondhatja. Nyilván azért, mert a *n* tapadását ismétlődően felszakító *r* nemcsak hanggenetikai rokon, hanem az ismétlődési érzet okán a nyelvek legtöbbszörében ’aktivitás’ jelentésű hang. Tehát ezen érzetjelentése (Győri-Nagy 2011: 165) alkalmasá teszi az igei szófaj jelölésére is.

Nyilván feltűnt az olvasónak, hogy eddig elsősorban az ún. mássalhangzók jelentéseiről esett szó. Persze az élőbeszédben ezek is csak hangzók, hisz csupán elkülönített hangoztatásukhoz (nem is mindegyikükhöz) szükséges magánhangzó. Az egyszerűség kedvéért maradunk a bevett megnevezéseknél, bár a köztük levő igazi különbség nem ez, hanem éppen a hangjelentés alapját szolgáltató hangoztatási, képzéshelyi érzet erőssége. Míg ui. a mássalhangzók hangképzési érzete erős és markáns, azaz bármely anyanyelvű beszélő képes ezek lokalizálására, addig a magánhangzók keletkezési helyének, módjának

meghatározása összetettebb feladat, mert a magánhangzók képzéshelyi érzete közvetet-
tebb a mássalhangzókénál.

Jellegzetes példája ennek a *moccanás* neológ változata Simai Mihály versében. Az alap-
főnévben tartalmazott *mocc-* gyöknek a költő által alkalmazott *micc-* változata csak egyet-
len hangban, a magánhangzóban különbözik. A mély hangrendű, ajakkerekítéssel zárt *o*
hangérzete a 'nagyság, teljesség, zártság' jelentéseinek sugallására alkalmas, míg az *i*
hangérzete több okból összetett.

Magas hangrendűsége (frekvenciatartománya) révén az ilyen környezeti hang a hang-
forrás közelségére utal, ugyanakkor nyíltsága okán az *i* képzéshelyi érzete „nemzetközi-
leg” alkalmas végtelenítő jelentésképzésére is.

Hogy mikor, milyen szerepkörben fordul elő egy többképességű hang ugyanabban a
nyelvben, azt nyilván értelmező szerepköri párok is szabályozzák. A magyarban például
már nagyon régóta létezik a *moccani* ige, s benne a *mocc-* gyök. A *c* hangjelentése miatt
ez a *mozgás-gyök* már eleve 'rövid tartamú cselekvést/történést' jelent, míg a *mász-* vál-
tozatában az sz 'folyamatosító érzetjelentése' miatt is 'elnyúló, hosszabb tartamú' az ige-
jelentés.

Az *o* hangjelentése miatt a *mocc-* gyök a 'nagyság, teljesség' jelentését sugallja, tehát
azt, hogy a 'rövid tartamú mozgás az igejelentést megvalósító test egészére vagy nagyobb
részére kiterjed'. A *micc-* költői gyökváltozat ezzel a már létező *mocc-* gyökváltozati jelen-
téssel szemben képez új változatot, a 'közelség, a kicsinység, a részlegesség' értelmében.
A *miccenést* tehát ebben hangalaki és hangjelentési szembenállásban értelmezi minden
magyar anyanyelvű még a *moccanás*nál is csekélyebb mozdulásnak.

Nyelvileg/nyelvészetileg és költői szemszögből tekintve is egyik legizgalmasabb esz-
köze a gyökrím. Általában a rímmel kapcsolatban már szóltunk arról, hogy költői esz-
közök közül a rím a költemény zenei kellékei közé tartozik. Már az általános iskolában tanít-
tott legegyszerűbb meghatározása szerint is a verssorok összecsengése. A közkeletű
meghatározást mindenki elfogadja ebben az alapformájában, hisz valóban a verssorok
azok a nagyobb egységek a versben, amelyek a bennük tartalmazott rímelő szekvenciák
által egymással összecsengenek.

Ezeket a rímelő szekvenciákat közelebbről vizsgálva – akár (irodalom)elméleti célú
elemzésekben, akár a tanítási órán – jobbra egymásra rímelő szavakról szoktunk be-
szélni. Pedig a rímelő szekvenciáknak általában a szó is még inkább csak a tartalmazója,
semmint egészében azonos azzal. Ha aztán a rím legkisebb változatával, a szóelőn egy-
másra csendülő alliterációval szembesülünk, azonnal kitűnik, hogy mint nyelvezenei jelen-
séget valójában a rímet a szóhoz is csak másodlagosan köthetjük, hiszen a szónak csak a
benne foglalt hangokon keresztül van bármiféle nyelvezenei tulajdonsága.

A rím vizsgálatakor ezért is látszik célszerűnek mindig elmennünk a legkisebb hang-
alkotóig. Egyrészt, mert ezen a nyelvi működési szinten találjuk meg a rím legkisebb vál-
tozatát. Másrészt azért, mert a rímelő szekvenciák zenei minőségét értékelve is kénytele-
nek vagyunk erre a legvégső minősítő szintre visszalépni. Harmadsorban pedig erről a
szintről felfelé építkezve tudjuk meghatározni a szón belül is azokat a szekvenciamé-
reket, amelyek a rím nagyobb egységeivel valóságosan is egybeesnek.

A rím esetében a szószintű egybeesés a legritkább, és fűzzük hozzá mindjárt, egyúttal
a legköltőietlenebb is, hisz ez lényegében szóismétlést jelent. Ez a magyar nyelvű költé-
szetben vagy szükségtelen, vagy különleges lehetőség (Varga 2013: 12–17). A magyar
nyelv zenei alkata (hangrendi törvényeink) és jelentésszerkesztési sajátosságai ui. más

nyelvekkel összevetve olyan gazdag tárházát nyújtják a rímalkotásnak, hogy ez eleve főlegessé teszi a legprimitívebb rímforma alkalmazását.

Nyelvalkati okokból a magyar viszonyformánsok nem a főnevek előtt vannak, mint az előljárók a nyugati nyelvekben, hanem hátul, magukon a főneveken. Ráadásul a hangrendi törvényeknek köszönhetően ezek zömének mély és magas hangú változatai is vannak, ami a magyar költőt más anyanyelvűekhez képest a leghagyományosabb szóvégi rímek körében számtalan lehetőséggel kényezteti.

E lehetőségek elemzését másokra hagyva én most a magyar versek sorszekvenciáinak egy másik egybecsengetési lehetőségére szeretnék kitérni Simai Mihály *Találkozások* című poémájának 2012. évi változata alapján. Simai szépségköltészete bőséggel kínál elemeznivalót az irodalomtudomány számára. Költői nyelvezete a széphangzás igényének a nyelv minden működési szintjén nagy választékkal tesz eleget. A Karácsony Sándor-i intéssel egyetértve¹² alább ezek legkülönlegesebbjeivel, a gyökrímekkel foglalkozom.

A gyökrím fogalma új az irodalmi elemzésben. A szó eleji alliterációtól vagy a szóvégi ragrímától nemcsak szokatlan, gyakorta szó belseji helyzetében különbözik. Maga a *gyök* megnevezés is vitás. Ma még mérvadó nyelvelméletünk legszívesebben tudomást se vesz róla, s a szótó valamely jelzős változatával próbálja körülírni. Ebben az alakban való használatát azonban mind nyelvészeti, mind irodalom-terminológiai okokból indokoltnak tartom.

A gyökrím Simai költészetében nemcsak a verssorok közötti, hanem a verssorokon belüli áthangzások és áthallások eszköze. Az áthangzás a gyökök egymáshoz közeli más-salhangzó-szerkezetére, olykor ellentétes hangrendű magánhangzóira alapul. Az áthallás pedig a hangalaki gyökváltozatok jelentésváltozataiból¹³ ered. A gyökrímpáros a rímek világában épp ebben a sajátos, finom zenei-jelentéstani komplexitásában egyedi. Vegyük példának előbb a *Találkozások* egyszerűbb gyökrímpárosát, amely az alábbi versszak első sorában található:

*élek és ez az áradás
se nyúlátakkal se fólia-
rekesztékekkel se homokzsák-
hegyekkel el nem zárható*

Az *élek* és az *áradás* szavakat a köztük levő viszonzyszavak félreérthetetlenül azonosítják. Ebben a verssorszerkezetben persze akkor is azonosítással állnánk szembe, ha másodiknak nem az *áradás* lenne, hanem akármilyen más. Az *áradás* szó azonban nem véletlen. Következik egyrészt ennek a negyedik ódatételnek a víz-, ill. folyószimbolikájából, másrészt – és nekünk most ez a fontosabb –, a sorkezdő *élek* szóból is.

Az emberi beszédhangok periodosus rendszere szerint a két szó *él-* és *ár-* gyökének *l/r* hangja képzéshelyi testvérhang, ezért egyben nemzetközi váltóhang is. A japánok, pl. akiknek a nyelvéből hiányzik a *l*, annak helyén következetesen *r*-t mondanak. A magyarban pedig a jelentésőrző gyökváltozatképzés egyik hanghídja a *l/r* váltakozás.

A nagyobb gyökcsoportha most nem kitekintve az *él-/el-/ell-* magas hangú gyökváltozatok (olyan szavakban, mint az *élni* és az *eleven*, *elem*; *ellik*) *hang-* és *gyökjelentéstani rokonai* az *ér-/er-* gyököknek (olyan szavakban, mint az *ér* /fn/, *érni*, *éríteni*, *érteni*, *erő*, *eredni*).

¹² „... ha irodalmat akarunk, nyelvet figyeljünk...” Karácsony 1993: 30.

¹³ A *dekonkretizált* gyökjelentésekről mint hangérzetekből összetett képzetekről vö. Győri-Nagy 2011: 168.

E magas magánhangzós gyökcsoportnak a magyarban mély magánhangzós változat-sora is van. Az *él-/el-/ell-* gyöksornak az *áll-/oll-* felel meg olyan szavakban, mint az *állni* (=lenni, létezni, fennállni), *ollózni* (=gidázni, utódot világra hozni), míg az *ér-/er-*nek az *ar-/ár-/or-* gyökök olyan szavakban, mint az *aratni*, *áradni*, *ordas*.

Emellett különleges villódzás keletkezik az *él-/ár-* gyök alapján az *élek* és az *áradás* szavak közt. Az anyanyelvű olvasóban ugyanazok az *áradó életre* asszociáló áthallások és ugyanazok a magas-mély hangsorok közti feszültségek, zenei áthangzások rímelnék egymásra a verssor elejéről meg a végéről, amelyek ezt a költővel így, és nem másképpen vettették papírra.

Figyelemre méltó ennek a különleges rímnek a helye is az ódatételen belül. Az *ENYÉM ez a pillanat* kezdetű és a *szétporlanak rajta sejtjeim* befejezésű tétel gondolatívében mintegy záróköként találjuk ezt a gyökrímes versszakot. Utána a gondolatív már a következő tétel felé hajlik át.

A másik gyökrímpárt ennek a nyelvzenéből épült hazakatedrális-versnek hasonló zárókőhelyén leljük. Utána következik a fordulat az egyéni bekerítettség, a szülőhazának való végletes, gyermeki kiszolgáltatottság állapota felől a haza *bekerítése*, a visszamenőleges téridőbeli meghódítás, majd az *én* kiteljesedése és a teljes önátadással történő tudatos, végleges meghódolás tartóoszlopai felé:

*repülővel szálltam a lúdbőrző
dűlők a fölborzolt mezők felett
kitörtem
bekerítettelek*

Ez a gyökrímpár az előbbihez képest más okokból sajátos. Először is most nem egyazon verssorban, hanem két szomszédosban található. Egyik tagja a sorvégen, a másik sorközben. S nem szókezdő helyzetben, hanem mindkettő szóbelsőben. Ráadásul két olyan szerkezetes szóban, amelyek magánhangzóinak hangrendi képlete épp a fordítottjai egymásnak. A *lúdbőrző* szó szerkezetében a mély hangrendű elem áll elől, és ezt követi a magas hangrendű gyök, egy magas hangrendű toldalékkal. A *fölborzoltban* magas hangrendű az első szóelem, és ez után áll a mély hangú toldalékos, mély magánhangzós gyök.

A *-bőrz-* és a *-borz-* magas-mély ellentétpontozása a mássalhangzó-szerkezet különlegessége miatt szól ki különös erővel a szóbelsőből, amely egyébként nyelvlélektanilag a szóérzékelés „leghomályosabb” helye (Kelemen-Nagy 1982: 104). Ennek fő oka a *rz* hangpáros, amely a lengyel nyelv hangjainak periódusos rendszerében zöngés pergő affrikátaként kitöltött hely. Szóvégi helyzetben mindössze három magyar szóból ismerjük. Ezek egyike a *borz* gyökfőnév¹⁴.

Ez a nagy akusztikai erejű hangegyüttállás ennél jóval gyakrabban keletkezik a magyarban is. Mivel a hivatkozott akadémiai mű nem gyöktár és nem is morfématár, hanem szótár, nem tünteti föl az ilyen végződésű gyököket sem. Pedig létezik a magyarban a *borz* gyökfőnév mellett egy *borz-/berz-* gyökpár is. Ezek képzetjelentéseikben egymással mind összefüggnek. A gyökpár magas hangrendű tagja a *berzenkedik* igéből ismert. A mélyhangú pedig olyanokból, mint a költeményben is szereplő *borzol*, ill. a *borzad*, *borzaszt*, *borzong* stb.

¹⁴ A másik kettő (két további idegen szó mellett) a *torz* és a *torzonborz* vö. Papp 1994: 535. Az *rz*, *rs*, *rzs* típusú magyar szóvégek és a közép-európai pergő affrikáták hanggenetikája szerintem máig tisztázatlan.

De ugyanez a hangegyüttállás keletkezik akkor is, amikor -r gyökvéghez -oz-/-öz-/-ez-/-éz- igeképző járul, majd fő- és melléknévesítés során ez az igező -rz- végűvé rövidül. Ezt látjuk a *lúdbőrrő* esetében is, melyet a mai magyar anyanyelvűek zöme bizonyosan még csak nem is rövidített volna, hanem *lúdbőrözöként* használ. A gyökrímpáros -bőrrz- tagja tehát amolyan kvázigyök csupán, hisz valójában rövid igező. Létrejöttében és a költői szándék vezérlésében döntő lehetett a mély magánhangzós *borz-* gyök megléte a vers nyelvi alakulásának eszközválasztási folyamatában.

Ugyanakkor a mindkettjük hang- és jelentéstani alapját képező, magánhangzótlán *br* ősgyök már magában is elég markáns elem ahhoz, hogy expresszív ereje a *bőr* és *borz* magánhangzós változataiban is megmaradjon.

A gyökrímpáros e különleges mássalhangzó-szerkezetének akusztikai ereje mellett hangzeneileg az is fontos ebben az ellenpontos rímszerkesztményben, hogy a költő nagyon is tudatos hangváltozat-választással egyszerre több szinten csengeti össze a szóalkotó hangzókat.

A kettős hangrendi ellentétet, amelyet főntebb a *lúdbőrrő* és a *főlborzolt* szó szerkezetében a mély és magas hangrendű tő- és toldalékelemek fordított sorrendezésével kapcsolatban írtunk le, nem csak a gyökök rokon jelentéssugalmával hozza vonzási viszonyba. Azzal is, hogy a -*borzolt* elé nem a *fel-* igezőt illeszti előtagnak, hanem annak *föl-* változatát. Ezzel nemcsak őrizi az azonos funkcióhelyen levő elemek ellentétes hangoltságának elvét, hanem ellentétes funkcióhelyről hangzási, sőt hangizmonosságot is teremt (*föl-*; -*bőrrő*). Így még erőteljesebb egységbe fonja ezt a többszörösen ellenpontosított rímszerkesztményt.

Hogy milyen finom költői döntések játszanak szerepet Simai Mihály nyelvi választásában, azt jól szemlélteti a *föl-* változatot tartalmazó sor vége is. Itt ugyanis a -*tt* meghatározóragos *fel-* változat áll. Köznapi nyelvhasználatunkban mi, anyanyelv-tulajdonos közemberek is hol ezt, hol a *föl-* igezőt választjuk. Zömünknel nem akaratlagos, hanem ösztönös széphangzási szempontok irányítják döntéseinket. Nekünk is a zenei szabályok átszötte anyanyelv diktál.

A költőnek is, mint láttuk, sugall, olykor diktál az anyanyelv. Ám itt a választás nyilvánvalóan tudatos, hisz ennek a többszörösen ellenpontosított, több szinten egybefont rímszerkesztménynek a második sorát az a *felett* zárja, amelyre a külön sorba tördelt, és ezért külön értelmi hangsúllyal ellátott *bekerítetttelek* rímel. Ezzel a helyére került ez a bonyolult mintázatú zárókő, s új ívszegmensen épülhet tovább a hazakatedrális-költemény.

*

Remélem, ezzel az elemzés példával igazoltam, hogy az irodalomtanítás olyan pedagógusok kezében van a legjobb helyen, akik anyanyelvi és irodalmi képzést egyszerre kapnak.¹⁵ Az anyanyelvi és irodalmi nevelés hatékonysága, az empatikus társadalmi környezet újraépülése érdekében az alapozó szaktudományoknak nyitniuk kell a költők, írók meg az anyanyelv-tulajdonos felnőtt társadalom anyanyelvére és anyanyelv-szemlélete felé.¹⁶

¹⁵ Karácsony Sándor nagyszerű irodalmi nevelési művét is az az alap gondolat hatja át, hogy az irodalmi elemzés egyúttal mindig nyelvi elemzés is (Karácsony 1993: passim).

¹⁶ Figyelemre méltónak és egyben figyelmeztetőnek tartom magyar zenetudósok, költők, írók nyelvi- és nyelvtudományi teljesítményeit Kodály Zoltántól Illyés Gyulán, Kiss Dénesen keresztül Czákó Gáborig, akiknek ilyen tárgyú munkásságát a „hivatásos” nyelvészeti máig nem hajlandó tudomásul venni.

IRODALOM

- Bálint Sándor 1957: *Szegedi Szótár II.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Győri-Nagy Sándor 2001/2013: *Kultúrokológia.* Gödöllő–Kiskunmajsa: SZIE KTI Kultúrokológiai és Környezeti Kommunikációs Tanszék – MÖF Európai Kommunikációs Intézet.
- Győri-Nagy Sándor 2002/2010: *Környezeti kommunikáció.* Gödöllő–Kiskunmajsa: SZIE KTI Kultúrokológiai és Környezeti Kommunikációs Tanszék – MÖF Európai Kommunikációs Intézet.
- Győri-Nagy Sándor 2008: *Fa ága rüggyével. Életjelek és mai örökítési formák a magyar kultúrában.* Kiskunmajsa: Magyar Ökoszociális Fórum Európai Kommunikációs Intézet.
- Győri-Nagy Sándor 2011: Kultúrjelentések Nyelviesülése: A hang és az érzet, A gyök és a képzet. *Életünk*, 3–4. 152–173.
- Győri-Nagy Sándor 2015: A Szépség Bátorsága. *Szeged* 27, 2. 28–32.
- Karácsony Sándor 1938: *Magyar Nyelvtan Társas-Lélektani Alapon.* Budapest: Exodus Kiadás.
- Karácsony Sándor 1985: *A Magyar észjárás.* Budapest: Magvető Kiadó.
- Karácsony Sándor 1993: *Az Irodalmi nevelés.* Budapest: Szent Gellért Egyházi Kiadó.
- Kelemen Janka – Nagy Sándor 1982: Bázisos Folyamatok A Nyelvi Ismeretek Elsajátításában És Működésében. *Idegen Nyelvek Tanítása*, 4.
- Kiss Dénes 1993: *Ősnyelv-Nyelvős?* Lakitelek: Antológia Kiadó.
- Papp Ferenc 1994: *A Magyar Nyelv Szóvéghmutató Szótára.* Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Simai Mihály 1974: *Kenyérszegő.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Simai Mihály 2012: *Valaki mindent elszeret.* Válogatott Versek. Budapest: Hungarovox Kiadó.
- Tüskés Gábor 2014: *In Memoriam Tüskés Tibor. Emlékezések, Esszék, Dokumentumok.* Budapest: Reciti Kiadó.
- Tüskés Tibor 1980: Simai Mihály: Kenyérszegő. In: Tüskés Tibor 1980: *Mérték és mű.* Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó. 408–413.
- Varga Fanni 2013: *Alakzatok Simai Mihály „Valaki mindent elszeret” című kötetében.* Szeged: Szakdolgozat, SZTE BTK, Magyar Nyelvi Tanszék.
- Váci Mihály 1971: *Százhuszat verő szív.* Válogatott Versek 1955–1970. Budapest: Magvető Könyvkiadó.
- Veres Péter 1979: *A gondviselő társadalom.* Budapest: Magvető Kiadó, Budapest.
- Vértes O. András 1987: *Érzelmi világunk és a nyelv történeti változásának kölcsönhatása.* Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.

*My Two Homelands**The comparison of Simai Mihály's poem titled Találkozások and József Attila's Hazám for Hungarian Literature teachers*

The study is about the contemporary poet Simai Mihály's poem published in 2012, titled *Találkozások* (Meetings), which contains a language and literature analysis. The linguist, culturo-ecologist author of this study claims the poem to be on par with the best of Hungarian poetry, and also recommends being a mandatory part of the High School Curriculum. The analysis shows how the compressing nature and melodious laws of the Hungarian language tie in together with a special rich arsenal of poetry.